

Prof. dr DRAGUTIN RADUNOVIĆ, Ekonomski fakultet u Beogradu

PRODUKTIVNOST RADA U DELIMA K. MARKSA I V. I. LENJINA

I. UVOD

Prema rečima Fridriha Engelsa, rad je izvor svega bogatstva. Međutim, rad kao proces svesnog trošenja radne snage može biti materijalizovan u većoj ili manjoj količini upotrebnih vrednosti, drugim rečima, da bude više ili manje produktivan. Zahvaljujući tome, produktivnost rada spada u red trajno aktuelnih problema svake privrede i društva. Ona je na svoj način aktuelna kako za visokorazvijene zemlje, tako i za zemlje u razvoju. Povećanje produktivnosti rada spada u red prioriternih pitanja ekonomske politike socijalističkih zemalja. Zato je problematika produktivnosti rada uvek imala značajno mesto u strategiji privrednog i društvenog razvoja socijalističke Jugoslavije.

Naša privreda je po stopama rasta produktivnosti rada prilično dugo zauzimala čelno mesto u svetu.* Ovakav rast rezultat je ukupnog privrednog razvoja na bazi izgradnje novih i rekonstrukcije i modernizacije postojećih kapaciteta, stalnog poboljšavanja kvalifikacione strukture, materijalne stimulacije i drugih faktora produktivnosti rada. Dalje povećavanje produktivnosti rada u našoj privredi pretpostavlja, pored ostalog, nova istraživanja i teorijska uopštavanja. Značajna orijentacija u istraživanju i koncipiranju politike produktivnosti rada treba da budu Marksovi i Lenjinovi stavovi. Jubileji koje ovaj simpozijum obeležava pružaju priliku da se na ove stavove podsetimo u svetlu savremenih kretanja i potreba.

Problematika produktivnosti rada dosta je prisutna u »Kapitalu«, »Teorijama o višku vrednosti« i drugim delima Karla Marksa. On, po pravilu, ne razmatra produktivnost rada kao temu za sebe,

* Izuzetak je nekoliko poslednjih godina, kada je zabeleženo malaksavanje i stagnacija stopa rasta produktivnosti rada. Međutim, prema podacima za 1977. godinu, ova stagnacija je u prevazilažnju. Najnoviji podaci govore o povećanju stopa rasta produktivnosti rada.

već u funkciji ostalih tema i ekonomskih kategorija. Posebnu pažnju usmerio je na osvetljavanje ekonomske sadržine produktivnosti rada. Problematika produktivnosti prisutna je i u Lenjinovim delima, pre svega u analizi ruske stvarnosti i razobličavanju carističkog feudalno-kapitalističkog sistema. Međutim, trajnog su značaja za teoriju i praksu socijalizma neki Lenjinovi stavovi o produktivnosti rada u periodu posle oktobarske revolucije kada su udarani temelji sovjetske vlasti i izgradnji socijalizma u toj zemlji.

II. KARL MARKS O PRODUKTIVNOSTI RADA

1. Marksovo shvatanje produktivnosti rada

U radovima savremenih teoretičara najviše se ukazuje na ona mesta u radovima K. Marksa koja se odnose na ekonomsku sadržinu, a samim tim i definiciju produktivnosti rada. Za ilustraciju Marksovih stavova najčešće se navode sledeće reči:

»Pod povećanjem proizvodne snage rada razumemo ovde svaku promenu u procesu rada kojom se skraćuje radno vreme društveno potrebno za proizvođenje neke robe, dakle, kad manja količina rada stiče snagu da proizvodi veću količinu upotrebne vrednosti«.¹

Saznanje o tome da se pod povećanjem proizvodne snage rada podrazumeva svaka promena u procesu rada kojom se skraćuje radno vreme društveno potrebno za proizvodnju neke robe od velikog je značaja za pravilnu orijentaciju u ovoj problematici. Pre citiranog teksta, Marks kao ilustraciju navodi primer obučara koji u toku radnog dana od 12 časova izrađuje jedan par čizama. Ako bi hteo da za isto vreme izradi dva para čizama, proizvodna snaga rada ovog obučara morala bi se udvostručiti.*

Iz citiranog teksta i primera sa obučarom proizilazi da je Marks imao u vidu produktivnost živog rada.

Međutim, osim živog rada, u procesu proizvodnje dolazi istovremeno do angažovanja i trošenja minulog rada. Zbog toga su robni proizvođači, po logici svojih interesa, upućeni na ekonomiju ne samo živog već i minulog rada koji se prenosi sa sredstava za proizvodnju na nove proizvode. U kontekstu toga veoma ubedljivo zvuče Marksove reči:

¹ K. Marks: Kapital, tom I, strana 249, izdanje „Kultura“, ćir., 1947. god.

* Marks u svojim radovima češće govori o proizvodnoj snazi rada nego o produktivnosti rada. Neki smatraju da je sadržina ta dva termina istovetna. Drugi opet sa puno ekonomske logike prave razliku između proizvodne snage rada i produktivnosti rada. Oni proizvodnu snagu rada tretiraju kao proizvodnu mogućnost radnika u datim uslovima, a produktivnost rada kao već ostvareni učinak. Unapređivanjem produktivnosti rada i proizvodne snage rada dolazi se do informacija o korišćenju proizvodnih mogućnosti ljudskog faktora. Ta razlika između ostvarene produktivnosti i proizvodne snage rada ukazuje na obim unutrašnjih rezervi koje se mogu zalaganjem i raznim organizacionim merama aktivirati.

»Povećanje produktivnosti rada sastoji se upravo u tome što se smanjuje ukupna suma rada, koja se nalazi u robi, dakle, što se živi rad smanjuje više nego što se minuli uvećava«². Drukčiji bi proces, po Marksovim rečima, predstavljao samo premeštanje rada, jer se »proizvodna snaga rada ne povećava, ako uvođenje nekog stroja staje toliko rada koliko on svojim delovanjem ušteduje«.

Citirano mesto iz »Kapitala« dalo je povoda savremenim teoretičarima da dvojako tumače Marksovo shvatanje produktivnosti rada. Dok jedni tvrde da je Marks produktivnost rada vezivao samo za živi rad, drugi tvrde da je imao u vidu samo produktivnost celokupnog rada. Na platformi takvih dilema i alternativa, vode se prilično dugo, naročito u periodu posle drugog svetskog rata, veoma temperamentne teorijske rasprave. Za ilustraciju ukazali bismo na polemiku između teoretičara DR Nemačke Frica Berensa i Gerharda Rihtera.

Posle konstatacije da samo živi rad može da bude »svrsishodna proizvodna delatnost« te da se samo po sebi razume da se kod produktivnosti rada može govoriti samo o korisnom efektu živog rada, Fric Berens nastavlja:³ »Iz činjenice da se društveni rad u proizvodnji ne javlja kao živi rad nego i kao opredmećeni rad, dolazi se ponekad do zaključka da se i opredmećenom radu pripisuje produktivnost. Drugim rečima, produktivnost rada ne shvata se kao korisni efekat živog rada nego kao korisni efekat opredmećenog i živog rada. Izraziti predstavnik ovog shvatanja je Gerhard Rihter«.

Posle konstatacije da promene obima živog rada nepotpuno izazavaju promene proizvodne snage rada, Rihter odgovara:⁴

»Uračunavanje opredmećenog rada ne znači priznavanje proizvodne snage minulog rada, već promena utroška opredmećenog rada za određeni proizvod utiče na produktivnost konkretnog korisnog rada koji stvara ovu upotrebnu vrednost«.

Tako su u vatri teorijske rasprave formirana dva dijametralno suprotna koncepta produktivnosti rada. Interesantno je da svako obrazlaže svoj koncept s pozivom na Marksa. Međutim, kao što smo videli, i kao što ćemo videti, Marks je govorio kako o produktivnosti živog, tako i o produktivnosti ukupnog rada (živog i minulog). U prilog ovog dvojstva moglo bi da se ukaže na više mesta u njegovim radovima.

Tako, F. Engels u dodatku I tomu Marksovog Kapitala (str. 659, ćir.) govori direktno o povećanju produktivnosti živog rada. Takvih i sličnih mesta ima i u drugim delovima »Kapitala« i ostalim radovima K. Marksa. Prema tome, suprotstavljanje obima proizvodnje

² K. Marks: Kapital, III tom, strana 210, izdanje „Kultura“, ćir., Beograd 1948.

³ Fritz Behrens: Der Doppelcharakter der Arbeit und die Steigerung der Arbeitsproduktivität, „Wirtschaftswissenschaft“, 1959, br. 8.

⁴ Gerhard Rihter: Arbeitswerttheorie und Arbeitsproduktivität, „Wirtschaftswissenschaft“, br. 6/60.

na utrošku živog rada ne protivreči marksističkoj teoriji, kako su govorili sovjetski akademik S. G. Strumilin i neki drugi teoretičari.

Međutim, Marks je govorio o ovom pitanju i u smislu produktivnosti ukupnog rada. Ovu njegovu misao ilustrovaćemo još i ovim mestom iz »Kapitala«:

»Produktivnost rada i vrednost koju rad stvara stoje u obrnutoj srazmeri. Kao za svaku drugu, važi to i za transportnu industriju. Što je manja količina rada, mrtvog ili živog, koju zahteva transport robe za datu daljinu, to je veća produktivnost rada, i obrnuto? (»Kapital« II tom, str. 108, ćir.)

Završićemo citiranjem jednog mesta iz »Teorija o višku vrednosti« koje dovoljno precizno ilustruje Marksovo shvatanje produktivnosti rada. Ako, na primer, u rudarskom oknu pri nepromenjenom obimu proizvodnje uglja masa utrošenog živog rada ostane nepromenjena, ali poraste vrednost iskorišćenih sredstava za proizvodnju, to pri takvim uslovima, piše Marks, »Rad kopača uglja nije postao manje produktivan, već je celokupni rad, utrošen u proizvodnju uglja (rad kopača uglja plus minuli rad), postao manje produktivan.«⁵

Prema tome, Marks je u ovom primeru razlikovao produktivnost rada kopača uglja, znači živog rada, i produktivnost celokupnog rada koji je utrošen u proizvodnju uglja. On nije ove dve produktivnosti suprotstavljao, već ih je međusobno povezivao i uslovljavao. Jedan deo teoretičara koji je prihvatio ovakvo stanovište pokušava da produktivnost živog rada tretira kao individualnu a produktivnost ukupnog rada kao društvenu produktivnost. Za ovakvo diferenciranje, po našem mišljenju, nema osnova.* Ali, to je pitanje druge vrste. Za nas je bitno da zaključimo da oba oblika produktivnosti rada imaju teorijsku i naučnu podlogu u radovima Karla Marksa. Time se ne razbija jedinstvo kategorije produktivnosti rada, već dobijaju dodatne analitičke mogućnosti za razmatranje ovog aktuelnog privrednog i društvenog problema. Produktivnost živog rada predstavlja kvantitativni pokazatelj ekonomije živog rada koji ima svoju fizionomiju i sadržinu. Ovaj pokazatelj pogodan je za upoređivanje nivoa i dinamike produktivnosti rada kako u okviru pojedinih organizacija udruženog rada, tako i između srodnih organiza-

⁵ K. Marks: Teorija o višku vrednosti, tom I, 1955. god., str. 164 (na ruskom).

* U vezi sa tim saglasni smo sa mišljenjem I. A. Tihonova koji smatra da je nepravilno izjednačavati produktivnost društvenog rada sa produktivnošću ukupnog rada i produktivnost individualnog rada sa produktivnošću živog (tekućeg) rada. Produktivnost rada kao izraz efektivnosti svrshodne delatnosti ljudi javlja se, s jedne strane, u obliku produktivnosti celokupnog rada a, s druge strane, u obliku produktivnosti živog (tekućeg) rada. Oba ova oblika produktivnosti (živog i ukupnog rada) ispoljavaju se u kvalitetu produktivnosti individualnog i društvenog rada. Produktivnost društvenog rada (živog ili ukupnog) predstavlja prosečnu produktivnost rada nastalu iz različitih nivoa produktivnosti individualnog rada date grane (vidi I. A. Tihonov — „Materijalno-tehnička baza komunizma i produktivnost rada“, Moskva, 1963. god., str. 222—224).

cija, grupacija i grana. Za razliku od produktivnosti živog rada, produktivnost ukupnog rada, po svojoj sadržini, pruža znatno kompleksniji uvid u ekonomiju i ekonomske efekte. Na žalost, nauka još uvek nije savladala probleme metodološke prirode, pa se statističko praćenje i na toj osnovi istraživanje produktivnosti rada temelji na živom radu.** Zbog toga se u svakodnevnom životu produktivnost rada, po pravilu tretira kao produktivnost živog rada. Čak su i stručnjaci Međunarodnog biroa rada i Organizacije za evropsku ekonomsku saradnju (OECD) koji vrlo ekstenzivno definišu produktivnost, napisali u više zvaničnih publikacija da se produktivnost bez bliže oznake najčešće shvata kao produktivnost (život) rada.

2. Ostali aspekti produktivnosti rada u radovima K. Marksa

Osim ekonomske sadržine, Marks je u svojim radovima, iako u manjoj meri, zahvatio i neke druge aspekte produktivnosti rada. Posebno treba istaći njegovu sistematizaciju faktora od kojih zavisi produktivnost rada. On je to učinio jednom u Kapitalu drugi put u

** Merenje produktivnosti ukupnog rada pretpostavlja zajedničku meru za živi i minuli rad. „Kao vrednosti sve su robe samo određena mera ščvrstog radnog vremena“ — pisao je Marks u „Kapitalu“. Zato bi bilo logično da taj merni izraz ukupne produktivnosti rada bude radno vreme. Međutim, otvara se pitanje kako svesti na radno vreme tako heterogene elemente kao što su živi rad, utrošeni materijal i energija, porabačena oprema, zgrade i druga osnovna sredstva. Na Zapadu je bilo više pokušaja merenja tzv. integralne produktivnosti rada koja se po sadržini podudara sa produktivnošću ukupnog rada. Komisija Međunarodnog biroa rada za industriju uglja došla je do zaključka da je to neizvodljivo. Poznati naučni radnik za pitanja produktivnosti L. Rostas ističe da se „zbirno merenje svih elemenata ulaganja može teorijski opravdati ako se radi o studiji dugog ekonomskog napretka“. Nemački autor G. Rojs na primeru izgradnje stanova dolazi do zaključka: „ma kako da shvatanje o merenju opredmećenog rada zvuči ubedljivo, u praksi je neostvarljivo“. S obzirom da produktivnost ukupnog rada finalnog proizvođača zavisi od produktivnosti njegovih kooperanata i snabdevača, tačan odgovor o ostvarenoj produktivnosti pretpostavlja, po njegovim rečima „beskonačno vraćanje nazad“. J. Fourastié je pokušao da meri produktivnost ukupnog rada, odnosno integralnu produktivnost u njihovoj terminologiji, primenom metoda „realnih cena.“ Međutim, njegov metod primenljiv je samo za istorijska poređenja produktivnosti u vrlo dugim periodima vremena (minimum 10—20, a optimum 50—100 godina). Takav jedan pokušaj merenja produktivnosti u vrlo dugim vremenskim periodima izvršio je veliki pobornik ove koncepcije S. G. Strumilin. On je u svom delu „Crna metalurgija u Rusiji i SSSR-u“ dao prikaz utroška živog, minulog i ukupnog rada po jednoj toni uglja u rudnicima Donbasa za period 1839—1930. god. I kasniji radovi Strumilina pokazuju njegovo nastojanje da sagleda neke makroekonomske aspekte vezane za sovjetske petogodišnje planove. Njegovi podaci zaista su interesantni za istorijska poređenja ali suviše aproksimativni da bi bili upotrebljivi za analize koje pokrivaju kraće vremenske intervale. Zato zaslužuju pažnju napori F. Behrensa, L. A. Kostina, Lijasnikova, i drugih teoretičara produktivnosti koji se zalažu da se živi i minuli rad u kompleksu produktivnosti svode na zajednički imenitelj pomoću „troškova izraženih u novcu“. Opširnije o problemu merenja celokupnog (živog i minulog) rada vidi našu knjigu: „Teorijsko-metodološki problemi produktivnosti rada“, strana 20—28, Beograd, 1970.

delu »Nadnica, cena i profit«. U literaturi se najčešće citiraju njegove reči o faktorima produktivnosti iz »Kapitala« (tom I, ćir. str. 8.). Marks o tome piše:

»Proizvodnu snagu rada određuju razne okolnosti, između ostalog prosečni stupanj umešnosti radnika, stupanj razvitka nauke i njezine tehnološke primenljivosti, društvene organizacije procesa proizvodnje, obim i delotvornost sredstava za proizvodnju i prirodne okolnosti. Na primer, ista količina rada predstaviće se pri povoljnoj žetvi u 8 bušela pšenice, pri nepovoljnoj samo u 4. Ista količina rada daje više metala u bogatim, manje u siromašnim rudnicima itd.«

U delu »Nadnica, cena i profit« Marks sistematizuje faktore produktivnosti rada odnosno proizvodne snage rada sledećim rečima:

»Ne uzimajući u obzir razlike u prirodnoj energiji i u stečenoj radnoj umešnosti raznih naroda, proizvodna snaga rada mora, uglavnom, da zavisi:

Prvo, od prirodnih uslova rada, kao što su: plodnost zemlje, bogatstvo rudnika, itd.

Drugo, od sve većeg usavršavanja društvenih snaga rada koje proističu iz: proizvodnje u velikim razmerama, iz koncentracije kapitala i kombinacije rada, iz dalje podele rada, iz primene mašina i poboljšanih metoda, iz primene hemijskih i drugih prirodnih snaga, i smanjivanja vremena i prostora pomoću sredstava za vezu i saobraćaj, kao i svih drugih pronalazaka pomoću kojih nauka primorava prirodne snage da služe radu i na osnovu kojih razvija društveni i kooperativni karakter rada«.

Iako je ova definicija i sistematizacija faktora produktivnosti rada iscrpnija od prethodne, između njih je uočljiv određeni paralelizam. Definicija i sistematizacija faktora produktivnosti od velikog je značaja za pravilan pristup problemu produktivnosti rada. To ne znači da se klasifikacija ne bi mogla izvršiti drukčije i ekstenzivnije. Stručnjaci Međunarodnog biroa rada, na primer, navode nekih 37 faktora produktivnosti. Mi se u svojim radovima zalažemo da se sa stanovišta organizacije udruženog rada kao privrednog subjekta pravi razlika između internih i eksternih faktora produktivnosti rada, a u okviru internih između onih koji pretpostavljaju materijalna ulaganja (investicije) i faktora organizacione prirode koji u osnovi čine unutrašnju rezervu. Međutim, Marksove definicije, naročito u makro pristupu problematici produktivnosti rada, u svemu su i danas aktuelne.

Marks nije detaljnije ulazio u metodološke probleme produktivnosti rada. Pa ipak, neka njegova upozorenja u vezi sa upoređivanjem produktivnosti rada i danas su aktuelna. On o problemu upoređivanja u svojim »Teorijama o višku vrednosti« piše:⁶

⁶ K. Marks: Teorije o višku vrednosti, tom II, Moskva 1957, str. 104.

»Besmisleno je govoriti o većoj ili manjoj produktivnosti rada dveju različitih grana industrije na osnovu prostog upoređivanja vrednosti njihovih roba«.

Na drugom mestu, takođe u »Teorijama«, Marks piše:

»Srazmera vrednosti dveju roba pokazuje da jedna staje više radnog vremena nego druga; zbog toga se ne može reći da je jedna (oblast proizvodnje) »proizvodnija« od druge. To bi samo onda bilo tačno ako bi se radno vreme na obema stranama upotrebljavalo za proizvodnju istih upotrebnih vrednosti.«

U daljoj razradi ovih misli Marks konstatuje, sasvim pravilno, da se produktivnost rada dveju različitih oblasti proizvodnje može upoređivati samo relativno. Drugim rečima, ne može se upoređivati nivo ali se može upoređivati dinamika produktivnosti različitih grana proizvodnje. Iako su ove konstatacije sa stanovišta današnjih saznanja ekonomske statistike evidentne, treba imati u vidu da su istraživanja ove vrste u njegovo vreme bila nerazvijena i da je merenje i upoređivanje produktivnosti na širem prostoru novijeg datuma*.

Za politiku produktivnosti rada u uslovima socijalizma veliki značaj imaju njegove primedbe uz program nemačke radničke partije koje se odnose na raspodelu u socijalizmu. Naša praksa potvrđuje da je od kapitalnog značaja za produktivnost rada odgovarajuća materijalna stimulacija radnih ljudi. Princip raspodele prema radu u prvoj fazi komunističkog društva treba da deluje mobilizatorski na radne ljude da daju od sebe prema svojim mogućnostima. Ovaj princip prihvataju i na određeni način sprovode mnoge socijalističke zemlje. Naša zemlja dala mu je karakter ustavne i zakonske norme. Realizacija ovog principa zavisi od osnova i merila koja se koriste za unutrašnju raspodelu u organizacijama udruženog rada. Samoupravljanje u tom pogledu pruža značajna preimućstva. U svakom slučaju, princip raspodele prema radu koji su formulisali klasici marksizma otklonio je veliku zabludu i dileme koje su u pogledu raspodele egzistirale u socijalističkom pokretu. To je bilo od velikog praktičnog značaja za socijalističke zemlje koje su stupile na istorijsku pozornicu znatno posle smrti Karla Marksa.

Najzad, Marks je u svom »Kapitalu« kroz obradu proste kooperacije, manufakture i mašinske industrije praktično obradio i prikazao etape kapitalističkog povećanja produktivnosti rada. Ovaj istorijski aspekt kapitalističkog razvoja sadrži puno poučnih saznanja o putevima povećavanja produktivnosti rada. Podela rada i na toj osnovi kooperacija, prvo prosta, a zatim složena, zatim zamena ručnog

* U radovima Ž. Furastijea, zatim L. A. Vensena i drugih koji su nastali posle drugog svetskog rata nailazimo na obrazložen stav zbog čega se ne može upoređivati nivo produktivnosti u različitim granama privrede. „Ono što se može upoređivati“ — piše L. A. Vensan — „to je prosečan individualni dohodak u istom periodu ili porast produktivnosti rada iz jednog perioda u drugi“. (Productivité br. 2/62).

rada mašinskim i drugi metodi koji su korišćeni u razvoju proizvodnih snaga — Marksističkog društva predstavljaju i danas faktore produktivnosti rada.

III. V. I. LENJIN O PRODUKTIVNOSTI RADA

1. Polazna platforma

Problematika produktivnosti rada dosta je prisutna i u radovima V. I. Lenjina. U analizi ruske a kasnije sovjetske stvarnosti, Lenjin se koristio, pored ostalih, i podacima o produktivnosti rada. Interesantno je da u svom delu »Tri stadijuma kapitalizma u industriji« Lenjin izražava produktivnost rada proizvodnjom po radniku, a u delu »Popis kućnih radinosti u Permskoj guberniji« za pokazatelj produktivnosti uzima bruto-prihod po radniku u rubljama. Drugim rečima, V. I. Lenjin u svojim analizama operiše podacima o produktivnosti živog rada. Međutim, Lenjin je prihvatio Marksovo shvatanje da povećanje produktivnosti rada pretpostavlja smanjivanje ukupne sume rada koja je sadržana u robi. Obračunavajući se sa drukčijim shvatanjima, Lenjin oštro reaguje na članak Tugan-Baranovskog rečima: »produktivnost rada predstavlja apsurd: promene u produktivnosti rada bez promene vrednosti proizvoda«.

U celini uzev, Lenjin je produktivnost rada i njenu ekonomsku sadržinu tretirao u skladu sa Marksovim učenjem. »Marksovo učenje je svemoćno, jer je . . . tačno« — pisao je Lenjin u svom radu »Tri izvora i tri sastavna dela marksizma«.

2. Značaj produktivnosti rada za socijalističko društvo

Međutim, Lenjin se u svojim radovima nije ograničio na reprodukciju i popularizaciju Marksovog učenja o produktivnosti rada. On je dao i svoj doprinos koji je obogatio ekonomsku teoriju, a posebno teoriju produktivnosti rada u uslovima socijalizma. U prvom redu imamo u vidu njegove reči o značaju produktivnosti rada za socijalističko društvo. S tim u vezi, u poznatom članku »Naredni zadaci sovjetske vlasti« Lenjin piše:⁷

»U svakoj socijalističkoj revoluciji, pošto je rešen zadatak vlasti od strane proletarijata i utoliko ukoliko se uglavnom i osnovnom rešava zadatak: eksproprisati eksproprijatore, nužno izbija u prvi plan osnovni zadatak stvaranja višeg društvenog sistema nego što je kapitalizam, naime: povećanje produktivnosti rada, a u vezi s tim (i radi toga), njegova viša organizacija«.

⁷ V. I. Lenjin: Izabrana dela, tom II, knjiga I, „Kultura“, Beograd, 1950, str. 346.

U skladu sa ovakvim opredeljenjem, razumljive su njegove veoma nadahnute i trajno aktuelne reči iz članka »Velika inicijativa« koje glase:

»Produktivnost rada — to je, u krajnjoj liniji, najvažnije i najglavnije za pobedu novog društvenog poretka. Kapitalizam je stvorio produktivnost rada kakva je u feudalizmu bila nepoznata. Kapitalizam konačno može biti pobeđen i biće konačno pobeđen time što socijalizam stvara novu, kudikamo veću produktivnost rada. To je vrlo težak i vrlo dug posao, ali on je započet i to je ono najglavnije«.

Na ovako malom prostoru zgusnute su velike misli iz kojih proizilazi da je povećanje produktivnosti rada opšti ekonomski zakon svih društveno-ekonomskih formacija. U tom kontekstu, kapitalizam može konačno biti pobeđen i biće konačno pobeđen time što socijalizam stvara novu, kudikamo veću produktivnost rada. Iz činjenice da je kapitalizam stvorio veću produktivnost rada od feudalizma, i da će kapitalizam po logici istorijskog razvoja biti tučen istim oružjem, Lenjin nije stvarao iluzije da će taj proces ići sam po sebi. Naprotiv, on je otvoreno rekao da je to »vrlo težak i vrlo dug posao«. Praksa izgradnje socijalizma potvrđuje da je proces povećanja produktivnosti rada skopčan sa brojnim teškoćama koje treba savladati.

Njegove reči o produktivnosti ne deluju kao dnevna parola regionalnog karaktera. One su zasnovane na naučnim saznanjima o ekonomskom razvoju društva. Ali, one su trajno aktuelne i deluju mobilizatorski. U tome je ujedno i njihov politički značaj. Zato Lenjinove reči o produktivnosti rada predstavljaju danas svojinu čitavog socijalističkog pokreta.

3. Produktivnost i naučna organizacija rada u socijalizmu

Kao što smo videli, Lenjin je u članku »Naredni zadaci sovjetske vlasti« stavljao u prvi plan, posle osvajanja vlasti od strane proletarijata i eksproprijacije eksproprijatora, povećanje produktivnosti rada i, u vezi s tim, njegovu višu organizaciju. U istom članku Lenjin, nešto dalje, nastavlja i konkretizuje svoje misli o organizaciji. On u vezi s naučnom organizacijom rada piše:⁸

»Rus je rđav radnik u poređenju s naprednim nacijama. A to nije ni moglo biti drukčije za vreme carističkog režima i živih ostataka feudalizma. Učiti se raditi — taj zadatak mora sovjetska vlast postaviti pred narodom u svoj njegovoj veličini. Poslednja reč kapitalizma u tom pogledu, Tejlorov sistem — kao i svi progresi kapitalizma — spaja u sebi rafinirano sredstvo buržoaske eksploatacije i niz vrlo dragocenih naučnih tekovina u analiziranju mehaničkih pokreta pri radu, u otkrivanju suvišnih i nespretnih pokreta, u izradi najpravilnijih metoda rada, u uvođenju najboljih sistema evi-

⁸ V. I. Lenjin: Izabrana dela, tom II, knjiga I, „Kultura“, Beograd, 1950, str. 347—348.

dencije i kontrole itd. Sovjetska republika mora pošto-poto uzeti iz tekovina nauke i tehnike u toj oblasti sve ono što je vredno. Osvetljaljivost socijalizma zavisice baš od naših uspeha u povezivanju sovjetske vlasti i sovjetske organizacije upravljanja s najnovijim progresom kapitalizma. U Rusiji treba organizovati proučavanje i predavanje Tejlorovog sistema, njegovo sistematsko ispitivanje i prilagođavanje».

U vreme kada je Lenjin pisao ovaj članak obim proizvodnje u SSSR bio je 14 puta niži nego u SAD, produktivnost rada 9 puta, a proizvodnja po stanovniku 38 puta niža nego u SAD.⁹ Zato je zahtev »učiti se raditi« Lenjin smatrao za zadatak koji se mora postaviti narodu u svoj njegovoj veličini. On je znalački presekao neke dileme oko korišćenja tekovina naučne organizacije rada u uslovima socijalizma. Uz kritički odnos prema Tejloru i njegovim metodama, on je insistirao da sovjetska republika »mora pošto-poto uzeti iz tekovina nauke i tehnike u toj oblasti sve ono što je vredno«. U kontekstu ovakvog opredeljenja, Lenjin je stvorio klimu za prilagođavanje i dalje razvijanje naučne organizacije rada u uslovima socijalizma. Pored ostalog, početkom dvadesetih godina razvio se široki pokret za naučnu organizaciju rada (NOT), a 1921. godine sazvana je Prva sveruska konferencija naučne organizacije rada. Iste godine osnovan je centralni institut rada, a po preduzećima i školama počeli su da se stvaraju kružoci za naučnu organizaciju rada. Na ruski je prevedena i u velikim tiražima štampana američka, engleska i nemačka literatura iz naučne organizacije rada. U to vreme napisano je i objavljeno više dela iz ove oblasti od domaćih autora.

Praksa izgradnje socijalizma potvrdila je značaj organizacije za povećanje produktivnosti rada i konkurentske sposobnosti socijalističke privrede. Međutim, posle Lenjinove smrti naučna organizacija rada je praktično ignorisana i jednostrano tretirana. Iz konteksta Lenjinovih misli o naučnoj organizaciji rada isticane su samo one o »rafiniranom zverstvu buržoaske eksploatacije«, o Tejlorovom intenziviranju rada i ceđenju znoja itd.«. Ova jednostranost u tretiranju naučne organizacije nije pogodovala »povećanju produktivnosti rada a u vezi s tim (i radi toga) njegove više organizacije« (Lenjin). Valja istaći da je posle Staljinove smrti i na ovom području naučne delatnosti nastao vidan zaokret u pozitivnom smislu reči.

4. Lična zainteresovanost i produktivnost rada

Sa stanovišta produktivnosti rada veoma su značajni Lenjinovi stavovi u vezi sa moralnom i materijalnom stimulacijom u socijalizmu. U članku povodom četvrte godišnjice oktobarske revolucije Lenjin govori o pogrešnim procenama da se pomoću entuzijazma

⁹ Podaci iz knjige „Naučna organizacija rada i upravljanja (u redakciji akademika A. N. Ščerbanja), str. 5, Moskva, 1965.

masa mogu ostvariti ekonomski kao što su se ostvarivali opštepoltički i vojni zadaci. Mi smo pretpostavljali bez dovoljno računa da ćemo neposrednim zapovestima proleTERSKE države moći da komunistički organizujemo državnu proizvodnju i državnu raspodelu proizvoda u sitnoseljačkoj zemlji. Tim povodom Lenjin zaključuje: »Ne neposredno na entuzijazmu, nego pomoću entuzijazma koji je rodila velika revolucija, na ličnoj zainteresovanosti, na ekonomskoj računici... To nam je rekao život. To nam je rekao objektivni tok revolucije«.¹⁰

U ovim rečima odražava se samokritika zbog nekih zabluda mlade revolucije i pouke koja je izvučena iz realnog života. Na osnovu toga lakše je shvatiti zbog čega je Lenjin oštro kritikovao tzv. uravnilovku i isticao važnu ulogu premija i radne discipline. U referatu o partijskom programu za VIII kongres 1919. godine, zatim u Nacrtu programa RKP(b) i drugim radovima, Lenjin je ukazivao na razne aspekte nagrađivanja. Pored ostalog, obrazlagao je nužnost raspona u platama u korist stručnjaka, iako su ovi rasponi bili znatno niži u odnosu na predrevolucionarni period, zatim se zalagao da se u cilju podsticanja stručnjaka ne treba odricati sistema premija za najuspešniji i naročito za organizatorski rad itd. »Bez lične zainteresovanosti neće se ništa ostvariti. Treba umeti zainteresovati« — isticao je V. I. Lenjin u pismu Avanesovu 1921. godine.*

Uporedo sa materijalnom stimulacijom Lenjin je govorio i o moralnoj strani ovog pitanja, o slobodnoj i svesnoj disciplini trudbenika, o dobrovoljnom radu u korist društva itd. Iako su neki akcenti vezani za moralnu i materijalnu stimulaciju trudbenika uslovljeni ondašnjom stvarnošću, osnovne ideje i stavovi V. I. Lenjina o ovom pitanju veoma su indikativni za razmišljanje i rešavanje sličnih problema u sadašnjim uslovima.

5. Ostali aspekti produktivnosti rada u radovima V. I. Lenjina

Lenjin se u svojim radovima i javnim nastupima vrlo često vraća na produktivnost rada, negde u obliku osvrta a negde u obliku dubljeg zahvata. Posebno je isticao ulogu tehničkog progressa, specijalizacije i koncentracije u povećanju produktivnosti rada. Tom prilikom on piše:

»Da bi porasla produktivnost ljudskog rada, usmerenog, na primer, na izradu ma kog delića celog proizvoda, neophodno je da se proizvodnja tog delića specijalizuje, da postane zasebna proizvodnja, koja, zato što je uslovljena masovnom proizvodnjom i omogućuje (i zahteva) upotrebu mašina i sl. To je s jedne strane. A s druge strane, napredak tehnike u kapitalističkom društvu sastoji se u po-

¹⁰ V. I. Lenjin: Izabrana dela, knjiga 14, str. 396, Beograd.

* Opširnije o ovim problemima vidi Dr Milo Marković: Ekonomska teorija u djelima V. I. Lenjina, Titograd, 1959. god.

društvljavanju rada, a to podruštvljavanje nužno zahteva specijalizaciju različitih funkcija procesa proizvodnje, njihovo pretvaranje iz rasepkanih, pojedinačnih funkcija, posebno ponavljanih u svakoj radionici koje se bave tom proizvodnjom, u podruštvljene funkcije koncentrisane u jednom novom preduzeću i usmerene na zadovoljenje potreba čitavog društva.«¹¹

U zameni ručnog rada mašinskim Lenjin vidi progresivnu ulogu tehnike. Međutim, on nije nikada propuštao priliku da ukaže na društvenu stranu svih ovih procesa. Na primer, usavršavanje tehnike, što u osnovi označava povećanje produktivnosti rada i društvenog bogatstva, povlači za sobom u buržoaskom društvu porast društvene nejednakosti, nezaposlenosti itd.

*
* * *

U zaključku mogli bismo da konstatujemo da se u radovima Marksa i Lenjina dosta često ukazuje na pojedine aspekte produktivnosti rada. Karakteristično je da nijedan ni drugi produktivnost rada nisu razmatrali integralno (pojam, faktori, merenje i sl.) i na jednom mestu kako se to čini u udžbenicima. Marks je produktivnost razmatrao u okviru pojedinih ekonomskih kategorija i problema koje tretira u Kapitalu i drugim radovima. Lenjin je produktivnost tretirao, tako reći, bezbroj puta, u analizi ruske stvarnosti pre, a naročito posle oktobarske socijalističke revolucije. Na bazi mozaika stavova i ideja u njihovim radovima izrastao je celovit pogled na produktivnost rada. Iako su živeli i radili u različitim vremenskim i društvenim uslovima, Marksovi i Lenjinovi stavovi o produktivnosti rada dopunjuju se u svim bitnim elementima. Zahvaljujući tome moglo bi da se govori o marksističko-lenjinističkom učenju o produktivnosti rada. Ovo učenje služi novim generacijama kao teorijska platforma i putokaz za rešavanje ovog značajnog problema socijalističke izgradnje. U tome je trajni značaj ideja i stavova o produktivnosti rada u delima Karla Marksa i V. I. Lenjina.

L I T E R A T U R A

Bajt dr Aleksandar: Produktivnost rada i društveno-privredni uslovi njenog povećanja, Beograd, 1960. g.

Behrens Fritz — Der Charakter der produktiven Arbeit im Socialismus. „Wirtschaftswissenschaft“, br. 4/59; str. 506—521.

Čalić Dušan — Produktivnost rada i privredni razvoj SFRJ. Zagreb 1963.

Dayre J. — Productivité, Measure du progrès, Paris, 1957.

Ekonomika truda v SSSR pod redakcijom A. S. Kudrijarceva, Moskva 1961.

Fourastié J. — La productivité, Paris, 1962.

¹¹ V. I. Lenjin, Izabrana dela, knjiga 1, str. 96, „Kultura“, Beograd, 1960. god.

- Hromov P. A. — Proizvoditeljnost truda v promišljenosti SSSR, Moskva, 1963.
- Kurkčiev dr Aleksandar — Merenje proizvodnosti rada u industriji, Skoplje, 1955.
- Korda B. — Izmerenie proizvoditeljnosti truda (prevod s češkog). Moskva, 1958.
- Kostin P. — Proizvoditeljnost truda i tehničeskij progres, Moskva, 1974.
- Kukoleča dr Stevan: — Merenje poslovnog uspeha. Zagreb, 1966.
- Lenjin V. I. — Izabrana dela, Kultura, Beograd.
- Lopirev N. K. — Razvitie teorij proizvoditeljnosti truda, Moskva 1965.
- Marković dr Milo — Ekonomsko učenje u djelima V. I. Lenjina, Titograd, 1969.
- Marks Karl — Kapital, I, II i III.
- Marks Karl — Teorije o višku vrednosti I i II
- Međunarodni biro rada — Kako se meri produktivnost rada. Beograd, 1952.
- Organization Europeenne de Cooperation Economique (OECE) — Mesure de la productivite. Methodes pratiques pa le Bureau des statistiques du travail aux USA. Paris, 1952.
- OECD — Terminologija produktivnosti (Terminologie de la productivite). Čas. „Produktivnost“, br. 4/59.
- Prudenskij G. A. — Vremja i trud. Moskva, 1965.
- Radunović dr Dragutin — Merenje produktivnosti rada, ekonomičnosti i rentabilnosti. Beograd, 1961.
- Radunović dr Dragutin — Problemi i faktori produktivnosti rada, Beograd, 1963. god.
- Radunović dr Dragutin — Teorijsko metodološki problemi produktivnosti rada, Beograd, 1970. god.
- Radić dr Mihailo — Različita tumačenja Marksovog shvatanja produktivnosti rada „Naša stvarnost“, br. 10/63.
- Rihter Gerhard — Arbeitswerttheorie und Arbeitsproduktivität „Wirtschaftswissenschaft“ br. 6/60, str. 861—875.
- Rostas dr Laszlo — Les diferents concepts de la productivité (Mesure de la productivité. Vol. I AEP).
- Roštein A. I. — Očerki promišljenoj statistiki SSSR. Moskva, 1964.
- Siegel dr Irving — Consideration sur la mesure de la productivité et la signification (Mesure de la productivité. Vol. I. AEP).
- Strumilin S. G. — Problemi ekonomiki truda (Zbornik radova). Moskva, 1957.
- Tihonov I. A. — Materijalno tehničkaskaja baza komunizma i proizvoditeljnost truda, Moskva, 1963.

Prof. Dr. DRAGUTIN RADUNOVIĆ, Faculty of Economics, Belgrade

LABOUR PRODUCTIVITY IN THE WORKS OF MARX AND LENIN

Summary

Labour productivity is an open and always current subject. It is very complex and may be treated from the aspect of theory, methodology, organization, technology, material stimulation, etc. Karl Marx and V. I. Lenin were

among those who treated the problem of labour productivity, and each of them did it in different conditions and in the period he lived in.

Karl Marx has treated labour productivity in „Capital“ and in other works, mostly in the function of some other problems and economic categories such as the working day, the capital, work surplus, etc. When Marx's ideas on this subject are gathered together and systematized, a conclusion may be drawn that in his works he has treated labour productivity in the light of the economic content, factors and stages of growth in the conditions of capitalism.

In the works of marxist-oriented authors a great part is dedicated to the economic content and the definition of labour productivity. The question is most often asked in the form of a dilemma whether Marx connected labour productivity only to active or only to total (active and passed) work, spent in the production of usable values. In fact Marx wrote both about active and about total labour productivity. In that aspect the representatives of both concepts „are“ right. In spite of that, the dilemma about the concept of productivity when referring to Marx is artificial. The productivity of active labour cannot be neither denied nor augmented on account of total labour productivity. Marx has fairly precisely differentiated, conditioned and connected these two productivities. Every other approach would be a one-sided and economically unmentainable one. Consequently, in Marx's works both active labour productivity and total labour productivity were treated.

In „Capital“ and again in his work „Wage, Price and Profit“ Marx has made a very logical systematization of factors upon which labour productivity depends.

He indicated the simple cooperation, the complex cooperation (the manufacture) and the machine industry as stages of the labour productivity increase in capitalism.

In his works Lenin treated labour productivity several times and in various occasions. His views which had appeared in the process of the consolidation of the Soviet power and the building of the Soviet economy are most important for the economic theory and economic policy. It was the period when his slogan that labour productivity is the most important and essential for the victory of the new society had appeared. His attitudes on the scientific organization of works are of special interest for labour productivity. While pointing out the exploatory character of the scientific organization of work in the conditions of capitalism, at the same time he insisted on an organized research of Taylor's system, on his systematic investigation and adaptation. Thanks to Lenin, in the early twenties a large movement for the scientific organization of labour (NOT) has been developed.

Marx's and Lenin's ideas on labour productivity, although they had appeared in different time and different socio-economic conditions, make a harmonious unity. Their views on that problem have enriched the theory with a new knowledge. At the same time they have made easier the conception of the policy of labour productivity in the conditions of socialism.

Проф. Д-р ДРАГУТИН РАДУНОВИЧ, Экономический факультет, Белград

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА В СОЧИНЕНИЯХ МАРКСА И ЛЕНИНА

Резюме

Производительность труда представляет открытую и постоянно актуальную тему. Эта тема весьма комплексная и ее можно рассматривать в аспекте теории методологии, организации, технологии, материального поощрения и т. д. О проблемах производительности труда писали и Карл Маркс и В. И. Ленин, каждый в свое время и в разных условиях.

Карл Маркс писал о производительности труда в „Капитале“ и других трудах, чаще всего в функции других проблем и экономических категорий как рабочий день, капитал, прибавочная стоимость и пр. При систематизации его мыслей об этой проблеме можно констатировать, что Маркс в своих трудах трактовал производительность труда сквозь призму экономического содержания факторов и этапов роста в капиталистических условиях.

В трудах марксистски ориентированных авторов достаточно внимания уделено экономическому содержанию и определению производительности труда. Вопрос ставится чаще всего в форме дилеммы: связывал ли Маркс производительность труда только с живым или только с совокупным (живым и прошлым) трудом, затраченным на производство потребительных стоимостей. В самом деле Маркс писал как о производительности живого, так и о производительности совокупного труда. В этом отношении „имеют“ право представители обеих концепций. Однако, дилемма по отношению к концепции производительности, делающей ссылку на Маркса, является преувеличенной. Производительность живого труда нельзя ни отрицать, ни увеличивать за счет производительности совокупного труда. Маркс эти две производительности довольно отчетливо дифференцировал, обуславливал и связывал. Любой другой подход был бы односторонним и экономически неосновательным. Следовательно, в трудах Маркса речь идет и о производительности живого и о производительности совокупного труда.

Маркс дал весьма логичную систематизацию факторов, от которых зависит производительность труда, раз в „Капитале“, другой раз в труде „Полуденная плата, цена и прибыль“.

Простое кооперирование, потом сложное кооперирование (мануфактуру) и машинную промышленность отметил в качестве этапов увеличения производительности труда при капитализме.

Ленин в своих трудах трактовал производительность труда в разных местах и в разных обстоятельствах. Для экономической теории и экономической политики самое большое значение имеют его взгляды, возникшие в процессе консолидации советской власти и построения советского хозяйства. В это время зародился его девиз, что производительность труда самое важное, самое главное для победы нового общества.

Особое значение имеют его взгляды по вопросам научной организации труда. Указывая на эксплуататорский характер научной организации труда в условиях капитализма, он одновременно требовал организованного изучения системы Тейлора, ее систематического исследования и приспособления. Благодаря Ленину в начале двадцатых годов развилось широкое движение научной организации труда (НОТ).

Учение Маркса и Ленина о производительности труда, хотя оно возникло в разных временах и общественных условиях, представляет одно стройное целое. Их взгляды на эту актуальную проблему обогатили теорию новыми сознаниями. Одновременно их взгляды облегчили формирование концепции политики производительности труда в условиях социализма.